

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КАТЕГОРІЇ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ
У ЗАКОНОДАВСТВІ ФРАНЦІЇ (XVIII-XIX СТОЛІТТЯ)**

У статті аналізується категорія «зловживання правом» в законодавстві, судовій практиці та науковій доктрині Франції в період XVIII-XIX століть.

Ключові слова: зловживання правом, шикана, зловживання процесуальними правами.

Постановка проблеми. Використання історико-правового методу дозволяє вивчити закономірності функціонування та розвитку досліджуваного об'єкта шляхом відтворення його історії, генезису у всій різноманітності фактів подій, які змінюють один одного в хронологічно послідовній формі і які є виразом внутрішнього закономірного ходу розвитку [1, с. 9]. Вивчення наукових праць, аналіз законодавчих актів різних історичних періодів дозволяє відчутти закономірності та зв'язки, які не можна виявити при розгляді феномену зловживання правом у рамках одного історичного періоду. Саме тому дослідження категорії «зловживання правом» у Франції є актуальним для сучасності.

Метою статті є визначення правової суті категорії «зловживання правом» у науковій думці та законодавстві Франції (XVIII-XX століття).

У відповідності з метою нами визначені такі *основні завдання*: дослідити поняття «зловживання правом» в історико-правовому аспекті в правовій доктрині та законодавстві Франції у XVIII-XX ст.; виявити вплив французького законодавства з правового регулювання феномену «зловживання правом» на законодавство інших країн, в тому числі і України.

Виклад основного матеріалу. На відміну від законодавства Німеччини та Швейцарії, цивільне законодавство Франції у XVIII-XX століттях, не передбачало норм, які б прямо забороняли зловживання правом. Вчені намагалися визначити юридичні критерії використання права «на зло», а також висловлювалися щодо необхідності законодавчої заборони зловживання правом. Однак, зустрічалися точки зору, які обґрунтовували безкорисність, а інколи і шкоду закріплення поняття зловживання правом в теорії та правозастосовочому процесі. Зокрема, французький цивіліст М. Планіоль, вважав, що незаконного використання права бути не може, оскільки сам вираз «протизаконне користування правом» містить в собі протиріччя; особа, зловживаючи правом, порушує його межі і діє, відповідно, не

маючи на те права; там, де починається зловживання, право закінчується [2, с. 67].

Інший французький учений, юрист Леон Дюги, що спеціалізувався на публічному праві й був прихильником так званого методу соціологічного позитивізму, згідно з яким поняття суб'єктивного права, яке є ключовим в дослідженні проблеми зловживання правом, разом з поняттям держави віджили своє й повинні бути замінені поняттям загальної «правової мети», також підтримував погляди Планіоля. Він вважав, що теорія зловживання правом була спеціально вигадана юристами для того, щоб усунути наслідки, що логічно витікали із абсолютного характеру права власності [3, с. 108].

Однак, не дивлячись на це, саме у Франції ідея «abus de droit» (зловживання правом) отримала своє остаточне оформлення. Ще одним важливим висновком для дослідників історії зловживання правом є те, що принцип здійснення суб'єктивного права, з якого можна було вивести загальну заборону зловживання правом, був закріплений у видатній пам'ятці конституційного права Франції – Декларації прав людини і громадянина 1789 року, яка відкрила нові провідні ідеї для теорії держави і права, дала підґрунтя для принципово нових конституцій, основою яких є дві головні ідеї: ідеал свободи людини та ідеал суверенності народу. Стаття 4 Декларації передбачала, що «свобода полягає у владі робити все, що не є шкідливим для інших; таким чином, здійснення природних прав кожної людини має лише такі межі, які забезпечують іншим членам суспільства користування такими самими правами; такі межі можуть бути визначені лише законом» [4]. Стаття 11 Декларації відобразила філософсько-правове бачення свободи і необхідність утримуватися від різного роду зловживань нею. Зокрема, вона передбачала, що вільне вираження ідей і поглядів є одним з найцінніших прав людини. Як наслідок, кожен громадянин може вільно висловлюватись, писати і друкувати, але підлягає відповідальності за зловживання цією свободою у

випадках, передбачених законом [4]. Вищезгадані принципи відповідно до преамбули чинної Конституції П'ятої французької республіки від 4 жовтня 1958 р., мають конституційну силу.

Французький правознавець Жан Карбоньє писав: «Якщо, не порушуючи матеріальних границь свого права, індивід використовує його на шкоду іншому індивідові, якщо, дотримуючи букви права, він порушує його дух, тоді говорять, що він зловживає своїм правом, але ніяк не вживає його на користь, і таке зловживання не може мати юридичних виправдань» [8, с. 441].

Досить суворі санкції застосовувалися до осіб, що зловживали своїми правами в епоху Французької революції. Так, згідно ст. 9 Декрету проти спекуляції (1793 р.) посадові особи й комісари, призначені для спостереження за продажем товарів, викриті в здійсненні зловживань при здійсненні своїх обов'язків з метою сприяння спекулянтам, каралися смертю. Така ж доля чекала й ворогів народу, якими відповідно до Декрету про революційний трибунал (1794 р.) оголошувалися особи, що зловживали революційними принципами, урядовими законами й засобами в змісті помилкового й віроломного застосування таких..., а також особи, що займали цивільні посади й зловживали ними для утиску патріотів і гноблення народу [5, 34-35].

Отже, на відміну від римського права, яке є першоджерелом формулювання принципу недопустимості зловживання правом, законодавства Німеччини та Швейцарії, які перейняли ідеї зловживання правом з римського приватного права, у Франції заборона зловживання правом на законодавчому рівні була офіційно закріплена не в приватному праві (цивільному), а публічному (конституційному). При цьому, слід зауважити, що в цивільному законодавстві Франції правова заборона зловживання правом так і не відбулася.

По іншому ситуація склалася в судовій практиці. Хоча заради справедливості, слід відмітити, що однастайності з визначення характеристик щодо визнання тих чи інших діянь зловживанням правом в судовій практиці також не було. Крім того, як правило, суди оперували поняттям не зловживання правом, а шикана, яка є одною з форм зловживання правом. У одних випадках судді розглядали шикану як делікт і застосовували статтю 1382 Цивільного кодексу Франції 1804 року, яка регламентувала правила відшкодування шкоди, заподіяної правопорушенням. Згідно з положеннями даної статті «будь-яка дія людини, яка заподіює шкоду іншій, зобов'язує того, з вини кого ця шкода настала, до

відшкодування збитків» [6, 16]. У інших випадках шикана не визнавалася судами деліктом, проте, на уповноважену особу, все-таки, покладалася обов'язок відшкодувати заподіяну «надмірним здійсненням» шкоду. Подібна відповідальність за здійснення права, що не є правопорушенням, обґрунтовувалася наявністю вини в особі, дії якої з використання свого права були викликані лише бажанням заподіяти шкоду іншій особі. Отже, за відсутності спеціальної норми, яка б забороняла зловживання правом, французькі суди змушені були обґрунтовувати посиленнями на ст. 1382 Цивільного кодексу Франції.

Слід зауважити, що зловживання правом визнавалося не будь-яке порушення меж здійснення суб'єктивних прав. За свідченням В.П. Доманжо, не розглядалося таким, наприклад, загородження будівлями світла сусідові [6, с.13]. Проте, здійснення правом з єдиною метою спричинення шкоди третім особам, завжди визнавалося зловживанням правом, а саме шиканою. Для кваліфікації дій особи як шикани французька судова практика враховувала не лише намір уповноваженого суб'єкта завдати шкоди іншим особам шляхом здійснення свого права, але й інші обставини: відсутність законного інтересу в здійсненні права, вину уповноваженого суб'єкта і тощо [7, с. 329].

Більшість судових рішень обґрунтовували необхідність обмеження права власності у зв'язку із зловживанням уповноваженою особою правом. Так, суди не визнавали право власника на зведення на земельній ділянці, що належить йому, непотрібної стіни лише для того, щоб досадити сусідові. Окрім цього, визнавалося недопустимим використання права на звернення до суду без серйозного інтересу для себе лише з метою завдати відповідачу клопіт і витрати. Таке здійснення права було підставою для відшкодування уповноваженою особою заподіяних відповідачеві збитків [9, с. 127].

У 1915 році Касаційним судом Франції було прийнято правило, згідно з яким встановлювалася відповідальність власника, який використовує своє суб'єктивне право на шкоду іншому і без користі для себе. Класичний випадок з французької судової практики, коли вперше було обмежено абсолютне право власності, приводиться в юридичній літературі. Так у 1855 році в м. Кольмарі власник на даху свого будинку спорудив велику піч без відведення диму, щоб затулити сусідові світло. Суд своїм рішенням постановив зруйнувати піч, оскільки особисте право є абсолютним, а власник має право використовувати своє

майно за власним розсудом, але це право може здійснюватися у межах серйозного і виправданого інтересу. А якщо моральні принципи суперечать якійсь дії, то суд визнає цю дію як інспіровану злістю, здійснену під дією пристрасті, яка не виправдана жодним особистим інтересом [12].

Суддям була необхідна нормативна основа для мотивованого винесення рішення. У зв'язку з цим, вони керувалися відомим правилом генерального делікту. Але до кінця XIX століття конфлікти, що характеризувалися як зловмисне здійснення суб'єктивних прав, переросли сусідські взаємовідносини та вилилися в якісно інші форми. Зокрема, їх різновидності з'явилися в сфері конкурентних відносин, в підприємницькій сфері тощо.

Останні десятиліття XIX ст. у Франції пройшли під знаком розгляду питання про межі поведінки суб'єкта права. Досліджувалися різні аспекти даної проблеми. Основним і найважче вирішуваним питанням залишалося питання збереження міцності права при попередженні зловмисного здійснення. Іншими словами, слід було визначити, що важливіше, обмежити способи здійснення прав і тим самим не допускати нанесення збитків іншим учасникам цивільного обороту або змиритися з цим злом заради збереження традиційних правових конструкцій [10, с.35].

Однак, активний розгляд судами позовів про шикану, а також дослідження даної категорії французькою цивілістичною доктриною не могло не спричинити рано чи пізно постановку питання про необхідність законодавчої заборони даної форми зловживання правом.

Автором нової концепції став французький вчений Р. Салейль, який запропонував внести відповідні зміни до Французького цивільного кодексу. Його позиція зводилася до наступного. Вчений вважав, що не може визнаватися законним здійсненням права дія, яка вчинена особою без відчутної і правомірної для себе вигоди, і єдино можливим результатом якої є спричинення шкоди іншій особі [11, с. 33]. Отже, як вірно відзначає О. Поротікова, французький законодавець, услід за судовою практикою, що склалася з даного питання, вирішив обмежити свавілля уповноважених суб'єктів і нормативно заборонити шикану. По суті, це означало визнання де-юре того, що розроблялося суддями де-факто [10, с.36].

У 1905 році була створена комісія, яка працювала над питаннями законодавчої заборони зловживання правом. Результатом роботи комісії, що вивчала цю проблему, була пропозиція про внесення до закону норми, що забороняє зловживання правом. «Відносно цих діянь, - го-

ворилося в доповіді комісії, - стаття 1382 непридатна, оскільки ці дії, через їх антисоціальний і протиправний характер, мають бути визнані недопустимими, а не лише такими, що тягнуть цивільну відповідальність за заподіяну ними шкоду. Ці дії слід попереджувати, а їх наслідки за можливістю усувати, що не може бути досягнуто на підставі статті 1382, яка має зовсім інше призначення» [6, с. 338].

Тому комісія вважала за доцільне помістити заборону зловживання правом в загальну частину французького Цивільного кодексу. Проте, не дивлячись на висновок комісії, заборона зловживання правом у Французькому кодексі так введена і не була. Щодо тих випадків, які французька цивільно-правова доктрина і правозастосовча практика відносить до зловживання правом, застосовується правило про деліктну відповідальність. Однак, не дивлячись на ідею генерального делікту, закладену у формулюванні ст. 1382 Цивільного кодексу Франції, виявилось, що вона не зовсім придатна для вирішення випадків «зловживання правом», оскільки ця норма регламентує питання відшкодування шкоди, що виникла унаслідок правопорушення, тоді як зловживання правом нерозривно пов'язане із здійсненням уповноваженою особою належного їй права. У результаті цього, суди могли застосовувати статтю 1382 Цивільного кодексу Франції з великим застереженням, оскільки вона передбачала відповідальність саме щодо правопорушників.

Загальний підхід до зловживання правом (шикани) у Франції можна виразити як визнання деліктними дій, за допомогою яких особа реалізує належне їй право, якщо вони навмисне направляються нею на шкоду іншим. У той же час і доктрина, і практика визнавала, що існують такі права, зловживання якими неможливо в силу самого їхнього призначення. До їхнього числа відносять, зокрема, право придбати в спільну власність стіну, що розділяє дві суміжні земельні ділянки, право власника зрізати гілки дерев, що ростуть на суміжній ділянці та нависають над його ділянкою тощо.

Висновок. Отже, якщо норма про заборону зловживання правом у Цивільному кодексі Франції 1804 року відсутня, то в конституційному праві, доктрині і судовій практиці термін «зловживання правом» використовувався, незважаючи на відсутність прямої законодавчої регламентації. Принцип неприпустимості зловживання правом поступово розроблявся й наприкінці XIX століття застосовувався досить широко. Однак, на жаль, французький законодавець також, як і його попередники, не зміг

сформулювати поняття зловживання правом, визначити його зміст і форми. Більш того, термін «зловживання правом» у Франції був, як правило, тотожний поняттю шикана, оскільки критерії виявлення інших форм зловживання правом не виділялися.

Список літератури

1. Ней Н.С. Методологія теорії управління // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Вип. 385: Правознавство. - Чернівці: Рута, 2007. - С. 5-11.

2. Л. Ж. Морандьер. Гражданское право Франции / Пер. с франц. Е. А. Флейшиц. - М.: ИЛ, 1958. - 742 с.

3. Дюги Л. Общие преобразования гражданского права со времени кодекса Наполеона. - СПб., 1919. - 110 с.

4. Декларация прав людини і громадянина [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>.

5. Малиновский А. А. Злоупотребление субъективным правом (теоретико-правовое исследование) / А. А. Малиновский. - М. : Юрлитинформ, 2007. - 352 с.

6. Доманжо В. Вопрос об ответственности за вред, причиненный при осуществлении права, в проекте нашего Гражданского уложения // Сборник статей по гражданскому и торговому праву памяти Г.Ф.Шершеневича. - М, 1915.

7. Годэмэ Е. Общая теория обязательств. Перевод с французского / пер.: И. Б. Новицкий. - М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. - 511 с.

8. Бертель Жан-Луи. Общая теория права / Под общ. ред. В.И. Даниленко / Пер. с фр. - М.: NOTABENE, 2000. - 576 с.

9. Гражданское право Франции. Том 1 - М.: Изд-во иностранной лит., 1958. - 742 с.

10. Поротикова О. А. Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / Поротикова О. А. - Саратов, 2002. - 216 с.

11. Салейль Р.Ф. Французский Гражданский кодекс и исторический метод. Пер. с фр. // Журнал министерства юстиции. - 1905. - № 8. - С. 191-240.

12. Цит. за Milan Petrović. Abus du pouvoir suprême (de la souveraineté de l'État) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://facta.junis.ni.ac.rs/lap/lap97/lap97-06.pdf>.

Стаття надійшла до редколегії 27 грудня 2010 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії М.В. Ницифоромом.

О.У. Rogach

Formation and development of the category of abuse of right in legislation of France (XVIII-XIX centuries)

Summary

Article analyzes category «abuse of law» in legislation, judiciary law and scientific doctrine of France in period of XVIII-XIX centuries

Key words: abuse of law, shikane, abuse of procedural rights.

А.Я. Рогач

Становление и развитие категории злоупотребления правом в законодательстве Франции (XVIII-XIX ст.)

Аннотация

В статье анализируется категория «злоупотребление правом» в законодательстве, судебной практике и научной доктрине Франции в период XVIII-XIX столетия.

Ключевые слова: злоупотребление правом, шикана, злоупотребление процессуальными правами.

